

BUXORO AMIRLIGIDA JADIDCHILIKNING VUJUDGA KELISHI

Habibova Dilnoza

Osiyo xalqaro universiteti 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligida jadidchilik harakatining shakllanishi, uning ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda ma'rifiy ahamiyati tahlil etilgan. Jadidlarning millatni uyg'otish, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, yangicha tafakkurni shakllantirish yo'lidagi sa'y-harakatlari tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada Buxoroda jadidchilikning rivojlanishiga ta'sir etgan ichki va tashqi omillar hamda bu harakatning amirlikdagi ijtimoiy hayotga ta'siri haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Jadidchilik, Buxoro amirligi, ma'rifatparvarlik, islohot, yangi usul maktablari, Abdurauf Fitrat, Ahmad Donish, ma'naviy uyg'onish.*

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayotida yangi bir bosqich – ma'rifiy uyg'onish davri boshlanadi. Ushbu davrda xalqni jaholatdan qutqarish, ilm va ma'rifatga undash, islohotlar orqali jamiyatni yangilash g'oyalari ilgari surilgan edi. Ana shu g'oyalarni amaliyotga tadbqiq etgan harakat jadidchilik deb ataladi.

Buxoro amirligi bu jarayonning muhim markazlaridan biri bo'lib, bu yerda jadidchilikning shakllanishi ancha murakkab sharoitda kechgan. Amirlikda o'rnatilgan qat'iy diniy-siyosiy tuzum, eski madrasa tizimi, hukmron ruhoniylar tafakkurining turg'unligi jadidlar faoliyati uchun to'siq bo'lgan. Ammo shunday sharoitda ham Fitrat, Ayniy, Donish kabi ziyolilar ma'rifatparvarlik yo'lini tanlab, xalqni uyg'otishga, islohot g'oyalarini yoyishga harakat qildilar.

Asosiy qism**1. Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy holati va jadidchilik uchun zamin**

XIX asr oxirlariga kelib, Buxoro amirligi Rossiya imperiyasi ta'siri ostida bo'lgan yarim mustaqil davlatga aylandi. Amirlikdagi boshqaruv tizimi asosan diniy va feodal asosda tashkil etilgan bo'lib, davlatning ijtimoiy tuzilmasi qat'iy tabaqalarga bo'lingan edi. Aholining aksariyati savodsiz, ta'lim tizimi esa asosan diniy yo'nalishda, eski usulda olib borilardi. Madrasa darslarida mantiq, falsafa, tarix, tabiiy fanlar o'rganilmas, asosan diniy matnlarni yod olish bilan cheklanilardi.

Bunday holat zamonaviy dunyo bilan raqobatlashish imkonini yo'qqa chiqargan edi. Shu sababli, taraqqiyparvar ziyolilar xalqni yangicha fikrlashga, dunyoviy bilimlarni o'rganishga, ilmni qadrlashga da'vat etdilar. Ana shu jarayon jadidchilik g'oyasining paydo bo'lishiga ijtimoiy zamin yaratdi. Jadidchilik harakati dastlab Qrim, Qozon, Istanbul kabi musulmon dunyosining ilg'or markazlarida shakllandi. Bu g'oyalar Buxoroga asosan savdogarlar, talabalar, va ziyolilar orqali kirib keldi. Ahmad Donish Buxoroda islohot zarurligini eng birinchi bo'lib ilgari surgan ma'rifatparvarlardan biri edi. U o'zining "Navodir ul-vaqoe" asarida davlat boshqaruvi, ilm, va xalq tarbiyasi sohalaridagi orqada qolish sabablari haqida yozgan, ma'rifat orqali millatni rivojlantirish g'oyasini ilgari surgan.

XX asr boshlariga kelib, Buxoroda jadidchilik harakati yanada kuchaydi. Bu davrda Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Abdurahmon Sa'diy, Mirmuhsin Shermuhammadov kabi yosh ziyolilar faoliyat olib bordilar. Ular Istanbul, Istanbul va Samarqandda tahsil olib, ilg'or g'oyalarni Buxoroga olib kelgan edilar. Fitratning "Munozara", "Sayha", "Rahbari najot" kabi asarlari Buxoro jamiyatida katta aks-sado bergan. Fitrat o'z asarlarida Buxoroda islohotlar zarurligini, zamonaviy ta'lim tizimini joriy etish, xalqni dunyoviy fanlarga o'rgatish kerakligini uqtiradi. Ayniy esa "Esdaliklar", "Odina", "Dokhunda" asarlarida Buxoro jamiyatidagi zulm, savodsizlik, diniy mutaassiblikni fosh etib, ma'rifatparvarlikni targ'ib etgan.

Jadidchilik harakatining eng muhim yutuqi — yangi usul maktablari edi. Bu maktablarda o'qitish "usuli jadida", ya'ni yangi o'qitish metodlari asosida tashkil etilgan. O'quv dasturlarida matematika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilgan. Darslar jadvallari asosida o'tilgan, o'quvchilarning yozish, o'qish, tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor berilgan.

Shuningdek, jadidlar matbuot sohasida ham faol edilar. Fitratning "Buxoroi sharif", "Taraqqiy", "Hurriyat" kabi gazetalarda e'lon qilgan maqolalari xalqni uyg'otish, jamiyatni islohotga chaqirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Matbuot jadidchilik g'oyalarini ommalashtirishning eng samarali vositasiga aylandi.

4. Amirlik hukumati bilan to'qnashuv va jadidlarning ta'qib qilinishi

Buxoro amirligi hukumati, ayniqsa, konservativ ruhoniylar jadidlar faoliyatini dinga va davlatga qarshi deb baholaganlar. Ular yangi usul maktablarini yopib qo'yish, jadidlarni jazolash yo'lga o'tgan. Fitrat, Ayniy, Sa'diy singari ziyolilar bir necha bor hibsga olingan yoki mamlakatdan chiqib ketishga majbur bo'lganlar. Biroq bu qarshiliklar jadidlarning g'oyaviy faoliyatini to'xtata olmadi. 1917-yilgi Rossiya inqilobidan keyin jadidlar Buxoro respublikasini tashkil etishda faol qatnashdilar. Ular qisqa vaqt ichida yangi maktablar ochdilar, milliy matbuotni yo'lga qo'ydilar, davlat boshqaruvida islohotlar o'tkazishga harakat qildilar.

Xulosa

Buxoro amirligida jadidchilik harakatining paydo bo'lishi — bu xalqning ma'naviy uyg'onish tarixidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Jadidlar o'z faoliyatlari bilan Buxoro jamiyatiga yangi tafakkur, yangi ilmiy va siyosiy dunyoqarash olib keldilar. Ular xalqni ilimga, taraqqiyotga, erkin fikrga undab, milliy o'zlikni anglash yo'lida beqiyos xizmat qildilar.

Jadidchilik harakati Buxoro amirligining ijtimoiy hayotiga yangicha ruh olib kirib, o'zbek milliy uyg'onish davrining poydevorini yaratdi. Bugungi kunda ham Fitrat, Ayniy, Donish kabi allomalarning g'oyalari milliy ma'naviyat, ta'lim tizimi va jamiyat taraqqiyoti uchun bebaho meros bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1995.
2. Ayniy S. Esdaliklar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot nashriyoti, 1978.
3. Donish A. Navodir ul-vaqoe. – Toshkent: O'zbekiston, 1960.
4. Qosimov B. Jadidchilik va o'zbek ma'rifatparvarligi tarixi. – Toshkent: Universitet, 2002.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Rajabov H. Buxoro jadidlari: islohot, ma'rifat, millat. – Buxoro, 2015.

7. Ziyoev H. O'zbekiston jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: Fan, 1999.